

TİB

TÜM
İKTİSATÇILAR
BİRLİĞİ

AYLIK BÜLTENİ

Ağustos - 1977

Sayı : 38

250 Kuruş

PLANLI DÖNEMDE KAMU İKTİSADI
TEŞEBBÜSLERİ

— I —

İÇİNDEKİLER

- Planlı Dönemde
Kamu İktisadi
Teşebbüsleri I. 1
- Pakistan 15

TİB Adına Sahibi ve Sorumlu
Yazı İşleri Müdürü
Mehmet Tanju AKAD

Yönetim Yeri :
Karanfil Sok. 14/10
Kızılay - ANKARA

Basıldığı Yer :
ŞAFAK Matbaası - ANKARA

Bültendeki yazılar kaynak gösterilmek ve içeriği değiştirilmemek şartıyla yayımlanabilir. İlgili sayılardan güderilmesi rica olunur.

Planlı dönemde kamu iktisadi teşebbüsleri ile ilgili olan bu yazı, konunun boyutlarının geniş tutulması nedeniyle birincisi bu sayıda ikincisi ise bunu izleyen sayıda olmak üzere iki ayrı bölüm halinde verilecektir. Birinci bölümde karma ekonomi içinde kamu iktisadi teşebbüslerinin yeri, yatırım alanları, üretimdeki payları verilerek bu kuruluşların başarısızlıklarının nedenlerinden bazılarını değinilecektir. Gelecek bültende ise bu kurumların işveren sendikalarıyla olan ilişkileri ve finansman sorunları konu edilecektir.

I. Karma Ekonomide Kamu Kesiminin Yeri :

Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana devlet işletmeleri, günün koşullarına göre taşımayı üstlendikleri işlevleriyle «kamu» malı görünümünde olup çarklarını özel kesimin çıkarları doğrultusunda döndüren, onların palazlanmalarını sağlayan kurumlar olmuşlardır.

Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), ağırlıklı olarak 1960'lardan sonra, özellikle geri bırakılmış ülke halklarına kapitalizm ve sosyalizmden tamamen farklı bir olgu olarak gösterilmeye çalışılan «karma ekonomi» sisteminin temel taşlarından birisi olarak tanıtılmaya çalışılmıştır.

Burjuva iktisat kuramcıları tarafından **karma ekonomi** tezinde devlet, sınıflar üstü bir kurum olarak tanımlanmakta; «sınıf» yerine «toplum» terimi kullanılarak özel kesimin sömürüsü gizlenmek istenmekte ve kalkınmanın sınıfsal özü gözardı edilerek karma ekonominin uygulandığı düzende kalkınmanın toplumsal bir olgu olduğu ileri sürülmektedir.

Yine aynı kuramcılara göre, karma ekonomide özel kesim ve kamu kesimi yanyana, birbirini tamamlayıcı, destekleyici olarak bulunmaktadır. Kısa sürede ve az miktarda yatırımla büyük kârlar sağlayacak yatırım alanları özel kesimin elindedir. Buna karşılık; kâr oranı düşük, riski büyük, çok sermaye gerektiren, doğrudan üretken olmayan alanlar kamu kesimine bırakılmıştır. Başka bir deyişle, ancak uzun dönemde özel kesimin çıkarlarının söz konusu olacağı alanlara devlet yatırım yapmaktadır. (1)

Türkiye'de ise 1960'lardan sonra «karma ekonomi» sistem olarak kabul edilmiş ve özel kesimin çıkarlarını korumak ve gözetmekten başka bir anlamı olmayan kamu kesimi için «emredici» özel kesim için «yol gösterici» ve «özendirici» beş yıllık kalkınma planlarında devlet kesiminin ekonomi içindeki yeri şu şekilde belirlenmiştir;

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP)'nin «Hedefleri ve Stratejisi»nde «Türk ekonomisi Devlet ve özel teşebbüs sektörlerinin yanyana bulunduğu karma ekonomidir. Planlama bakımından karma ekonominin sağladığı imkanlardan en çok faydalanma yolları üzerinde durulacak ve bu sistemin kurallarına uyulacaktır. Devlet sektörünün faaliyeti kararlaştırılan gelişme hızını gerçekleştirecek ve stratejinin gerektirdiği yönde dengeli bir kalkınma sağlayacak şekilde planlanacaktır. Toplam tasarrufun artmasına paralel olarak özel teşebbüsün yatırımlarını artırması, bunların hızlı ve dengeli bir kalkınmanın gerektirdiği sahalara yöneltilmesi teşvik edilecek ve bu teşviğe

doğrudan doğruya kontrollerden kaçılarak vergi ve kredi politikaları, sermaye piyasasının teşekkülü ve geliştirilmesi gibi dolaylı tedbirlere başvurulacaktır.» (2) denilerek BBYKP'nda, kamu kesiminin, alt yapı yatırımları ile (I) Kamu İktisadi Teşebbüslerinin üretkenliğini arttıracak (II) Plana göre yatırım yapılması gereken bir alanda özel girişim yatırım yapmıyorsa ve bu durum ekonomide önemli darboğazlara yol açacaksa, (III) Mali nedenlerle ya da kamu yararı açısından tekel kurulması gerekli görülen durumlarda, üretken yatırımlara yöneleceği öngörülmektedir. (3)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise «Planda tespit edilen ilkeye göre özel sektör arzu ettiği ve başara-bileceğine inandığı projeye yatırım yapacak, kamu sektörü ise sadece özel teşebbüsün yatırım yapmadığı sahaları ele alacak ve ortaya çıkan boşluğu doldurmak için yatırım yapacaktır.» (4) denilmekte ve «Hükümet özel sektörün büyümesine yardım konusunda yeni hamleler yapacaktır. Özel sektöre devlet bütçesinden önemli miktarlarda ve gittikçe artan yatırım kaynakları devredilecektir. Bu, yeni yaratılan «kalkınma ve teşvik fonları» vasıtasıyla yapılacaktır. Devlet ayrıca yeni sanayi siteleri kurmak geliştirmek, turizmin gelişmesi için arazi satın almak ve bunların alt yapılarını inşa etmek suretiyle de özel sektöre yardım edecektir. Devlet tarafından yapılan bu tesisler sonradan özel sektöre satılacaktır.» (5)

Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Devlet kesiminden beklenenleri bu şekilde belirttikten sonra bizim bu yazıda yoğunlaşacağımız alan, genel olarak Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda devlet kesiminden beklenenler ve özel olarak devlet yatırımlarının yarısını gerçekleştiren Kamu İktisadi Teşebbüsleri olacaktır. Soruna KİT'lerin genel bir tanımını yaparak başlayacağız. Daha sonra yatırımlar ve üretimdeki yerle-

rini belirterek bu kuruluşların üstlen-
dikleri işlevleriyle hangi sınıfların ya-
rarına çalıştıklarını ortaya koymaya
çalışacağız.

II. Genel Açıklama

1. **KİT Tanımı** : Kamu İktisadi
Teşebbüsleri gerçekten çok geniş kap-
samlı olup kapsamı içinde İktisadi
Devlet Teşekküllerini (İDT) de bulun-
durmaktadır. Her İDT'nin bir KİT ol-
duğu, ancak her KİT'nün bir İDT ol-
madığı gözönünde bulundurulmalıdır.

KİT, 168 Sayılı Kanuna göre,

— Ödenmiş sermayelerinin yarısın-
dan fazlası kamu tüzel kişilerince sağ-
lanmış olan kurumları,

— Bu kurumların ödenmiş serma-
yesinin yarısından fazlasını sağlamış
oldukları diğer kurumları,

— Sayılanlardan olmamakla birlik-
te kendilerine bazı kamu yetkisi ve gö-
revleri verilmiş olup galip vasıfları bu
kanun hizmetlerini yürütmek olan ve
kamu kurumu niteliğindeki meslek ku-
ruluşlarından olmayan özel kanunlara
tabi kurumları ve,

— İller Bankası'nı içerir.

Oysa, İktisadi Devlet Teşekkülleri,
440 Sayılı Kanuna ve bu kanuna göre
yürürlüğe konulan Tüzükte,

— Sermayesinin yarısından fazlası
tek başına veya birlikte — Devlete (Ge-
nel ve Katma Bütçeli İdarelere) ve
İDT'ne ait,

— İktisadi alanda ticari esaslara
göre faaliyet gösteren,

— Kuruluş kanununda 440 sayılı
kanuna tabi olacağı belirtilmiş bulu-
nan kuruluşlar olarak tanımlanmışlar-
dır. (6)

Ne varki, kuruluşların hukuki bün-
yeleri itibariyle belirli bir esasa ula-
şamadıkları ve tanım belirsizliğinin
kendini sürdürdüğüde bilinmektedir.

Genellikle, bugün Türkiye'de KİT,

440 sayılı kanunun çizdiği çerçeve için-
de çalışan kurumlar olarak bilinmek-
tedir. Sayıları ise 37 olarak kabul edil-
mektedir. Devletin veya KİT'nin % 50
sinden azına sahip olduğu şirketlerin
sayısı ise 130'u aşmaktadır. Diğer ta-
raftan, 440 sayılı kanuna tabi kuru-
luşlar içinde birbirinden son derece
farklı amaçlara göre meydana geti-
rilmiş olanlar bir arada bulunmakta-
dır. Halen bu grupta genellikle gözeti-
len tek ayırım, esas olarak bankacılık
ve sigortacılık alanında çalışan **tasar-
rufçu kuruluşlar** ile bütün geri kalan-
ları kapsayan **işletmeci kuruluşlar**dır.
Yukarıda sözü edilen 37 kuruluşun 9'u
tasarrufçu, 28'i ise işletmeci kuruluşlar
kategorisine girmektedir. Bizim çalış-
ma boyunca sözünü edeceğimiz, ge-
nel olarak «işletmeci kuruluşlar» ola-
caktır.

2. **Yatırım Alanları** : II. BYKP'da, eği-
tim, sağlık, yönetim ve genellikle alt
yapıya ilişkin yatırımlar dışında dev-
letin doğrudan doğruya yatırım yap-
mayı öngördüğü alanlar genel olarak
şöyle saptanmıştır. :

a) Ticari açıdan ancak uzun dö-
nemde kâr edebilecek nitelikte olmak-
la beraber toplumun ortak ekonomik
yararları açısından gerekli bulunan
teknoloji birikimini artıracak diğer
sektörlerde kârlı yatırım fırsatlarını
uyaracak, ekonominin gelişme yönünü
ve hızını etkileyecek öneme sahip te-
mel ve öncü yatırımlar,

b) Üretimin stratejik karakteri ve
ekonomik büyüklükte kapasite kurma
zorunluluğu nedeniyle tekeli güç
oluşmasına olanak tanıyan yatırımlar,

c) Etkin şekilde ve kamu yararına
uygun olarak değerlendirilmesi gerekli
görülen stratejik doğal kaynaklarla il-
gili yatırımlar,

d) Yurt güvenliği açısından özel
önem taşıyan sanayi yatırımları,

e) Ticari yönden kârlı olduğu ve
«makul» bir ödülleme sistemi ile des-
teklendiği halde kaynak yetersizliği ve

gerektirdiği yüksek teknoloji ve organizasyon yönünden riskli görülmesi nedeniyle, özel sektörde gerçekleştirilemeyen yatırımlar,

f) Kalkınmada öncelikli yörelerde kurulacak sanayi kuruluşlarına ilişkin yatırımlar. (7)

Özetlersek, Kamu İktisadi Teşebbüsleri, sermaye yetersizliği, teknik ve yönetim bilgisi eksikliği, kâr düşüklüğü ya da kâr için bekleme süresinin uzunluğu gibi nedenlerle özel kesimin heves etmeyeceği alanlarda yatırım yapacaklar ve faaliyette bulunacaklardır.

KİT'nin günümüzde yöneldikleri yatırım alanlarının, ekonomimiz içindeki yerini saptayarak görmek istersek, şöyle bir tabloyla karşılaşırız; «Gayri-safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) nın 1967-1975 yılları arasındaki gelişmesinde sanayi sektörü en hızlı % 273 oranında genişlerken, KİT'lerin katkısı % 175 dolaylarında kalmıştır. Aynı şekilde genel mali kurumlardaki % 193 artışı, KİT'lerdeki % 151 ve ulaştırma ve haberleşme sektöründeki % 189'u KİT'lerdeki % 183 oranlarıyla kıyaslamak gerekecektir.» (8)

Açıkça görüldüğü gibi ulaştırma ve haberleşme kesimi dışındaki alanlarda KİT'nin GSYİH'ya katkı artış oranları genel ortalamanın oldukça altında kalmıştır. Gerileme en fazla mali kurumlarla sanayi kesiminde olmuştur. Mali kurumlardaki bu gerilemenin nedenleri şu şekilde açıklanabilir; Kamu bankalarının özel kredilere — tarım, konut, mesken, v.b. — yönelmeleri ticari krediler kesiminin özel kesim bankalarının ele geçirilmesi sonucunu doğurmuştur. «1974 yılı verilerine göre kamu bankalarının verilen toplam 48.524.7 milyon liralık krediler içinde en büyük payı 31.313.3 milyon lira ile özel krediler almaktadır. Daha sonra 14.597.7 milyon lira ile ticari krediler ikinci sırayı almakta bunu 2.613.7 milyon lira fon kredileri izlemektedir. Tasfiyesi gereken krediler ise 5.133.8 mil-

yon liradır.» (9). Bilindiği gibi, ticari krediler kısa vadeli ve yüksek faizli olduklarından kârlıdırlar ve özel bankaların tercihindedirler. Özel kredilerin % 95'i aşkın kısmı T.C. Ziraat Bankası, Halk Bankası, vb. gibi kamu kuruluşu olan bankalarca sağlanmaktadır. Bu durum kamu kesimi bankalarının yüksek maliyet ve düşük verimle çalışması sonucunu doğurmaktadır.

Sanayideki gerilemeye gelince, Türkiye'deki imalat sanayiine önemli oranda yabancı sermayenin egemen olduğu bilinen bir gerçektir. Genel olarak II. Paylaşım Savaşından, özel olarak 1957-1958 bunalımından sonra emperyalist tekeller o güne kadar komprador/işbirlikçi durumundaki burjuvazinin bir bölümüyle üretken alanlarda ortak yatırımlara girişmişlerdir. Emperyalizmin II. Paylaşım Savaşı sonrası pazar ve hammadde kaynağı kaybına uğraması sonucu, geri bırakılmış ülkelerde yukarıdan aşağıya kapitalizmi, iplerin ucunu elinde bulundurarak, geliştirdiği bilinen diğer bir gerçektir. Emperyalizm, bu süreci gerçekleştirirken kendisiyle bütünleşmiş bir yerli tekeli sermayeyi de yaratarak o ülkedeki NATO, CENTO gibi askeri örgütlenmelerle birlikte aynı zamanda «işsel» bir olgu olur. Önceleri hafif tüketim sanayiine giderek aramaları üretimine yönelik bu gelişmede getirilen teknoloji geridir, düşük kapasite ile çalışır, kâr oranı tekellilik yolu ile yüksek tutulur. Amerika'da imalat sanayiinde yıllık ortalama kârın % 7-8 olmasına karşılık Türkiye'de bu oranın % 50 olduğu anmsanacak olursa özel kesimin bu alanda tercihini yapmasının nedeni ortaya çıkar.

İmalât sanayiinde kamu kesiminin payı 1950'de % 50.5 iken 1963'de % 44.1'e ve 1973 yılına gelindiğinde ise %36.7'ye düşmüştür. İmalât sanayiinin değişik kesimlerindeki gelişmeler ise şöyle; kamu kesimi 1950'de tüketim araçları üretiminin % 52.1'ini üretmekteydi, 1973'de bu oran % 33'e düştü, 1950'de üretim araçlarının % 45.6'sını üreten kamu kesimi, 1973'de % 39.5'ini üretir olur.

**TABLO : I — İmalât Sanayiinde Kamu Kesiminin Payı
(Üretim Hacmine Göre)**

	1950	1963	1967	1973
Tüketim Araçları	52.1	38.7	48.7	33.0
Üretim Araçları (*)	45.6	52.1	45.2	39.5
TOPLAM SANAYİ	50.5	44.1	47.3	36.7

Kaynak : Yalçın Küçük, KMO Sanayi Kongresi Tebliği, Kimya Mühendisliği dergisi, 1975 Aralık, s. 15.

(*) Üretim araçları başlığı altında toplanan kalemlerin çoğu aslında aramalıdır.

Bu verilerle, son yıllarda imalât sanayii kollarında kamu ve özel kesim açısından meydana gelen değişimleri açıkça gözlemleyebiliriz. Kolaylıkla söylenebilir ki bu dönem içinde imalât sanayii iyice özel kesime bırakılmıştır.

Yine yukarıdaki tablodan bazı önemli olgular gözlemlenebilir. Birkez, BBYKP yıllarında uygulamalar imalât sanayiinde kamu mülkiyetini arttırmak biçiminde yürütülmüş iken, AP ve 12 Mart hükümetlerince uygulanan İkinci Plan, bu eğilimi tersine çevirmiştir. İkinci önemli olgu ise, üretim araçları kesiminde kamu kesiminin hala büyük bir ağırlığa sahip olduğudur. Büyük ölçekli kuruluşların hemen hemen tamamı bu kesimdedir. Bu, mevcut gelişmenin doğal bir sonucudur. Bu tür kuruluşlar büyük ölçek ve ileri teknoloji gerektiriyor, bunlara bir de yatırılan sermayenin geri gelme süresinin uzunluğu ve yatırımın riskli oluşu eklenirse özel kesimin bu alana yönelmesinin nedeni ortaya çıkar. Üretim araçları kesiminde yer alan ara malları sanayiindeki durum ortaya çok önemli bir olguyu sergiliyor. Ara malları kesiminde kamu kesimi hala yarıdan fazladır. Bunun nedeni ise ara malı sanayilerinin de büyük ölçek ve ileri teknoloji gerektirmesidir. Göreli olarak küçük ve geri teknoloji ile üretim pahalıya mal olmaktadır. Bu madalyonun bir yüzü, diğeri ise, ara malı sanayilerinin ürünlerini özel kesim elin-

deki sanayiler girdi olarak kullanıyorlar. Böylece, özel kesim, pahalı üretimi kamu mülkiyeti adı altında yaratıp, güdümünde bulundurduğu kamu mülkiyeti adı altında yaratıp, güdümünde bulundurduğu hükümetlerce kamu kesimi ürünlerini maliyetinin altında fiyatlarla satın alarak kendi kârlarının artmasını garanti altına almış oluyor.

3 — Yatırım ve Üretimdeki KİT Payı :

Toplam yatırımlar içinde 1973 yılında % 22 olarak belirlenen KİT payı 1974 de yaklaşık % 19 a düşmüş ve 1975 yılında ise % 20 dolaylarına yükselmiştir.

KİT yatırımlarının toplam kamu yatırımları içindeki payı 1973 de % 47, 1974 de % 48.6 ya, 1975 de ise % 49 a yükselmiştir.

1975 yılı göstergelerine göre taşkömür, bilitser bakır, rafine, kükürt, plâstik hammaddeleri, vagon, lokomotif gibi malların tamamı KİT tarafından üretilmektedir. Ayrıca KİT Linyit üretiminde % 63, ham petrolde % 29, demirde % 53, kromda % 44, bor tuzlarında % 36, şekerde % 55, pamuklu dokumada % 23, yünlü dokumada % 14, kâğıtta % 86, çelikte % 43, hadde mamullerinde % 54, çimentoda % 42, kimyasal gübrede % 40, petrolde % 66, elektrikte % 81 ve kokta % 62 üretim payına sahiptir. Son iki yılda ise KİT'lerin payı, hampetrol, şeker, pamuklu ve yünlü dokuma, çimento gibi mallarda

azalmış, buna karşın kömür, demir, krom, kâğıt, çelik, hadde mamulleri, kimyasal gübre, petrol ürünleri, elektrik ve kok mallarında ise artış göstermiştir. (10)

III — KİT Neden Başarısız?

KİT'nin ekonomimizdeki yeri ve ağırlığının yukarıda yeterince aydınlatıldığı kanısındayız. Ne varki sözkonusu kuruluşlar sürekli olarak zarar eden veya beklenilenin çok altında başarı gösteren kurumlar olarak bilinmekte ve Türkiye ekonomisinde her zaman ele alınması, yeniden düzenlenmesi, etkinlik kazandırılması gereken kurum-

lar olarak söz edilmektedirler.

KİT'nin mal ve hizmet sunan kuruluşların satış hasılları son yıllarda önemli artışlar göstermiş ve cari fiyatlarla 1970 yılında 21.4 milyar; 1971'de 27.9 1972'de 34.4; 1973 yılında 45.3; 1974'de 79.2 ve 1975'de 92.8 milyar olmuştur. Bununla ilintili olarak KİT işletmecisi kuruluşlarının kar-zarar durumları 1970 yılında -592 milyon TL 1971'de 829; 1972'de 1.450 1973'de 353 ve 1974 yılında 838 milyon TL. olarak kapanmıştır. 1975 yılı sonucu ise -3.705.6 milyon TL. bir zarar gösteriyor.

Tablo : 2 KİT SATIŞ HASILATI VE KAR/ZARAR DURUMU (1975) (Milyon TL.)

M.K.E.K.	2.892,5	121,5
Sümerbank	5.170,0	51,0
Çimento S.	1.393,0	— 54,0
T. Demir Çelik	3.524,6	113,0
S.E.K.A.	3.213,9	— 105,4
Etibank	2.441,0	— 350,0
T.E.K.	4.927,9	136,8
Petkim	2.167,2	243,7
Petrol Ofisi	10.279,0	64,2
T.P.A.O.	15.512,0	625,0
T.K.İ.	2.207,0	— 2.315,0
Karadeniz Bakır	301,0	— 261,0
Azot	1.803,0	167,7
T. Et Balık	2.186,0	— 44,0
T.M.O.	3.951,7	29,3
T. Süt End.	148,2	— 8,6
T. Şeker	6.649,5	114,4
Yapağı Tif.	107,9	1,0
Yem Sanayii	395,0	9,1
T.Z.D.K.	7.022,0	144,4
Çay — Kur	2.178,0	— 373,0
D.B. D. Nak.	1.492,0	144,2
Denizcilik Bankası	2.133,0	— 521,0
P.T.T.	2.834,0	— 645,0
T.C.D.D.	4.207,0	— 1.073,0
T.H.Y.	1.865,0	— 56,0
T.R.T.	634,0	67,6
D.M.O.	1.231,0	67,6
TOPLAM	92.866,4	— 3.705,6
Kârlar Toplam		+ 2.100,4
Zararlar Toplamı		— 5.806,0
Sonuç		— 3.705,6

Tabloda görüldüğü gibi, 28 KİT'in 1975 yılındaki gayri safi satış hasılatları 92.8 milyar liradır. Ancak bu 28 kuruluşun 16'sı kar etmiştir. Kar edenlerin toplam karları 2.1 milyar liradır. Kar eden KİT'in 1975 yılı satış hasılatları 68 milyon TL dolayında olduğuna göre satış hasılatı üzerinden kar oranları yaklaşık olarak % 3,1 dolayında demektir. Devlet tahvillerinin vergisiz % 11, özel şirket tahvillerinin % 14 ve banka kredilerinin % 12'nin üstünde gelir sağladığı bir ülkede KİT karlılığının zarar ile kapatmıştır.

12 KİT 1975 yılını 5.8 milyar TL. Zarar eden 12 KİT'in gayri safi satış hasılatı 25 milyar lira dolayındadır. Buna göre zarar eden KİT'de zararın satış hasılatına oranı % 23 dolayında olmaktadır.

5.8 milyar liralık zarar içinde PTT DDY, Denizcilik Bankası ve THY gibi ulaştırma hizmeti gören kuruluşların 2 milyar 295 milyon liralık zararları dikkate alınmasa bile 8 KİT'nin 3.5 milyar lira zarar etmesi dikkatleri çekmektedir

1976 yılında ise 28 KİT bütçesinin 56 milyar liralıktadır. Dış borçla desteklenmesine karşın, KİT zararları % 25 oranında artarak 8.073 milyon liraya yükselmiştir. «Maliye Bakanlığının Hazine Genel Müdürlüğü ile Milletler Arası İktisadi İşbirliği Teşkilatının birlikte hazırladığı rapora göre 1975 yılında 12 KİT zarar ederken 1976'da zarar eden KİT sayısının 15'e vardığı saptanmıştır. MC iktidarı KİT'lerin zarar etmesine gerekçe olarak «toplu iş sözleşmelerinin getirdiği yükler ile ithal malları fiyatlarındaki artışın meydana getirdiği artışların göstergesidir.» Ancak, iki yıllık MC iktidarı döneminde bu kuruluşlara 86 bin personelin alınmasıyla kadroların gereksiz yere şişirilmesi sonucu zararın büyüdüğü öne sürülmüştür.» (11)

KİT'nin astronomik rakamları bulan

bu zararlarına karşılık kimler karlı çıkmaktadır? KİT, ürettiği ürünler için bazı durumlarda maliyetin dahi altında, fakat genel olarak piyasa şartlarında teşekkül edecek fiyattan daha düşük fiyatlar saptayarak «sanayicilere», karaborsacı tüccarlara, devlet sermayesiyle yerli-yabancı özel sermayenin kurduğu ortaklıklar aracılığıyla finansman ve kredi olanaklarından büyük karlar sağlayan sermayedar gruplara ve kendi bünyesinde çalışan işçi ve memurlara yüksek istihdam, yüksek ücret politikası aracılığıyla ve işveren sendikalarına ödediği aidatlarla cömert davranan kurumlardır.

Bu «yüksek istihdam, yüksek ücret, düşük fiyat, özel kesime kaynak transferi, işveren sendikalarını yavaşlatma» politikasına ayrıntılarıyla değinelim.

1. İstihdam ve Ücret Sorunu

Son beş yılın sayısal göstergeleri incelendiğinde personel sayısındaki artışın % 33 dolaylarında olduğu görülür. Memur ve teknik personel sayısı 1970 yılındaki 165.738 düzeyinden 1975 yılında 226.892 düzeyine ulaşmıştır. 1975 yılında 28 KİT'de 465 bin personel çalıştığı anlaşılmaktadır. Çalışanların 322 bini işçi statüsünde, 21 bini teknik personel durumundadır. Bu, toplamın % 74'üne yakın bir rakamdır. 28 KİT'de tüm çalışanların % 26'sını memur kimseler oluşturmaktadır. (12)

Gereğinden fazla personel, özellikle memur çalıştırarak, işçilerin ücret artış istemlerine karşı özel işletmelerden daha az direnin KİT'nin satış hasılatı içindeki personel gideri oldukça büyük rakamlara ulaşmaktadır. 28 KİT'de personel giderlerinin toplam satış hasılatı içindeki payı % 26,3'dür. Fakat, personel gideri satış hasılatının üzerine çıkan KİT'de mevcuttur. Örneğin, Türkiye Kömür İşletmelerinde personel giderleri satış hasılatına göre % 133,8'dir. Yine

T.C.D.D.'nda satış hasılatının % 97.2'si PTT'de % 88.94'ü Denizcilik Bankasında % 77.9'u personel giderlerini oluşturmaktadır.

Yüksek Denetleme Kurulu'na göre; kamu kesiminde çalışan işçilere yapılan harcama ve dolayısıyla ellerine geçen ücret, özel kesimde çalışanlara nazaran daha yüksektir. «1974

yılında devlet sektöründe bir işçinin ortalama günlük kazancı 76.88 TL. özel sektörde ise 63.52 TL. dir» (13). Ücret artışı açısından KİT'in öncülük yaptığı ve özel kesimin kamu kesimini bir yıl gecikmeyle takip ettiği söylenebilir. Durum ücret artışı taleplerine karşı kamu kesiminin daha az direnç göstermesiyle açıklanabilir.

TABLO : 3 KİT SATIŞI HASILAT VE TOPLAM PERSONEL GİDERİ (1975)

Kuruluşlar	(milyon TL.)	Satış		(2/1) %
		Hasılatı	Personel Gideri	
M K E K		2.892	1.125	38.9
Sümerbank		5.170	2.095	40.5
Çimento S.		1.393	397	28.5
T. Demir Ç.		3.524	1.618	46.0
S.E.K.A.		3.213	659	20.5
Etibank		2.441	1.056	43.3
T.E.K.		4.927	486	9.8
Petkim		2.167	240	11.1
Petrol Ofisi		10.279	243	2.4
T.P.A.O.		15.512	514	3.3
T.K.İ.		2.207	2.955	133.8
Karadeniz Bakır		301	148	49.2
Azot		1.803	320	17.7
T. Et Balık		2.186	321	14.7
T.M.O.		3.951	358	9.1
T. Süt End.		148	39	26.4
T. Şeker		6.649	1.061	15.9
Yapağı Tif.		108	4	3.7
Yem San.		395	34	8.6
T.Z.D.K.		7.022	280	3.9
Çay - Kur		2.178	902	41.4
DB. D. Nak		1.492	387	25.9
Denizcilik B.		2.133	1.663	77.9
P.T.T.		2.834	2.520	88.9
T.C.D.D.		4.207	4.091	97.2
T.H.Y.		1.865	500	26.8
T.R.T.		634	341	53.8
D.M.O.		1.231	74	6.0
TOPLAM		92.866	24.421	% 26.3

Kaynak : Görüş, Cilt 5, Sayı 2, Şubat 77, TUSİAD

6772 sayılı yasaya göre, kamu kesimi işçilerine birçok özel işletme için sözkonusu olmayan, yılda iki aylık ücret tutarında ikramiye ödenmektedir. Ayrıca 1975'ten itibaren kamu teşebbüsleri personeline yılda iki aylık ücret tutarına kadar ikramiye ödenmeye başlanmıştır.

440 Sayılı Yasanın 30. maddesine göre, KİT'in işçi ve personeline, geniş ölçüde işçi çalıştıran teşekküllerden Bakanlar Kurulunca belli edilenlere kârın % 10'unu, bunlar dışındakilere % 5'ini geçmemek ve bir aylık ücret tutarını aşmamak üzere yönetim kurulunun önerisi üzerine ilgili bakamın onayı ile ikramiye verilebilir.

Ancak hemen sunu belirtmek gerekir ki; kamu iktisadi teşebbüslerinin «ihsan dağıtma» politikasını işçiler için geçerli kılmamak gerekir. Kamu kesiminde çalışan emekçiler özel kesimdekilerden daha yüksek ücret alabilmekte, yığınsal olarak işten çıkarılma tehlikesinden görelî olarak uzak iseler de, bunları karşılıksız dağıtılan «ihsanlar» olarak görmemek gerekir. Piyasa koşullarının sağlıklıcağı düzeylerin üstünde ücret ve istihdamın sağlanması, hiç bir zaman, kamu kesiminde çalışan emekçilerin yarattıkları değerini hepsini elde etmeyi başardıkları anlamına gelmez. «Devlet işletmelerinin içinde bulunduğu karmaşık ilişkiler sonucunda, bu işletmelerde çalışan emekçiler ellerinde tutamadıkları değer fazlasını aynı işletmede çalışan verimsiz memurlara, idari personele, ürünlerini ucuza kapan özel teşebbüse sağlayan ilâve kâr biçiminde kapitalist sınıfın bir kesimine, sermaye transferleri yapılan şirketlerin hissedarlarına kaptırırlar. Bu kaptırma mekanizmasını mümkün kılacak çeşitli mali transferler ise (açıkların kapatılması şeklinde) emekçi tabakaların tasarrufları ve daha ziyade emekçilere yüklenen vergi hasılatı ile yapılır.» (14)

Üretim faaliyetlerinin gerektirdiğinden çok sayıda işgücü kullanılmasının yanında istihdam edilen insangü-

cünün eğitilmemiş ve gerekli becerilerden yoksun olmasında KİT'nin başarısızlıklarının nedenleri arasındadır. «Atelye, laboratuvar, saha ve şantiye gibi işyerlerinde genellikle yeterli sayıda personel bulunmamakta, büro hizmetlerinde ise çoğu zaman gerektiğinden daha fazla sayıda teknik insan gücü, birimler arasında ve merkezle işletmeler arasında dengeli biçimde dağıtılamamaktadır.» (15)

KİT ayrıca tekelci sermayenin yetenekli, deneyimli elemanlar yetiştirmek görevini de üstlenmiştir. MK EK'nu tanıtıcı bir yayında kurumun amaçlarından birisi de özel kesime kalifiye eleman yetiştirmek olduğu belirtilmektedir. Nitekim, «Koç Holding'in başkan yardımcısı ve genel koordinatörü Hulki Alisbah, eski bir Sümerbank genel müdürüdür. Behçet Osmanoglu eski bir TMO ve Denizbank yöneticisidir. Koç Holding'in mensucat grubu sorumlusu Türkiye Şeker Fabrikası A.Ş.'nin genel müdürüdür.» (16) Yine, S. Özmen'in 1967 verilerine dayanarak belirttiğine göre, KİT'den 7 genel müdür 8 genel müdür yardımcısı, 5 müessese müdürü, 12 fabrika müdürü, özel sektöre geçmiştir. Nereye gittiği saptanamayan 234 yüksek yöneticinin önemli bir kısmının da özel kesime geçtiği sanılmaktadır. (17)

2. Düşük Fiyat Sorunu

Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin başarısızlıklarının nedenlerinden birisi de, bu kurumların ürettiği ürünlerin bazı durumlarda maliyetlerinin bile çok altında fiyatlarla sömürücü hakim azınlığın güdümündeki hükümetlerce özel kesime satılmasıdır.

Oysa, 440 sayılı yasanın 24. maddesine göre, KİT, ürettikleri mal ve hizmetlerin fiyatlarını saptamakta serbesttirler, Ancak temel mal ya da hizmet niteliğindeki ürünlerin fiyatları Bakanlar Kurulunca saptanabilir. Bu durumda saptanan fiyatların maliyetin altında olması halinde zarar engeç ait olduğu yılı kovalayan yılın

bütçesine konulacak ödenekle kapalıdır. «İDT'nin ürünlerinin fiyatlarının saptanmasındaki serbestlikleri uygulamada genellikle yasa dışına taşılarak kısıtlanmaktadır. Temel mal ve hizmet niteliğinde olmayan mal ve hizmet fiyatlarının değiştirilmesi, özellikle yükseltme öngörülmesi takdirde, siyasi müdahalelerle karşılaşmaktadır.» (18) Temel mal ve hizmet taşıyan ürünler şunlardır : demir, taşkömür ve linyit, suni gübre, çimento, kükürt, göztaşı, yatırım malı niteliğindeki makina ve teçhizat, demiryolu ve deniz yolu ile yük taşıma, elektrik enerjisi. Ülke üretimi içindeki payları aşağıda belirtilen bu ürünlerin yanında şeker, deniz ve demiryolları ile yolcu taşıması havayolu taşıması alanlarındaki fiyatları da yine sömürücü azınlığın çıkarları doğrultusunda bakanlar kurulu saptamaktadır.

Tablo 4 - Fiyatları Bakanlar Kurulunca Saptanan Ürünlerde KİT Payı (1973) %

Ürün Adı	KİT Payı (1973) %
Taş Kömürü	100
Linyit	63
Demir Cevheri	53
Bakır	100
Kükürt	100
Şeker	55
Çimento	42
Kimyasal Gübre	40
Petrol Ürünleri	66
Çay	100
Vagon	100
Lokomotif	100
Elektrik	81
Demiryolu Taşımacılığı	100
Havayolu Taşımacılığı	100
Denizyolu Taşımacılığı	100

Kaynak : T.C. Başbakanlık, Yüksek Denetleme Kurulu KİT 1973 Genel Raporu.

1972 yılı için yapılan analizlere göre, maliyet içinde satış fiyatlarının sınırlı maliyetlere oranlarından şu sonuç çıkmaktadır; «Gıda, basım, metalurji (hammadde mamulleri, demir tel, çelik borular) ve makina imalat sanayinde satış fiyatları maliyetleri-

nin altında tesbit edilmiştir. Dolayısıyla temel mal olarak kabul edilen mallardan metalurji ve makina imalatı itibarıyla, BİYKP'nın önerdiği «fiyatı maliyetin altında tesbit» ilkesine uyulduğu söylenebilir. Satış maliyeti esas alındığında, madencilik de bu kategoriye girmektedir. Gübre ve çimento gibi temel mallarda satış fiyatı hemen hemen maliyete eşit tesbit edilmiştir.» (19)

Fiyatları doğrudan doğruya devletçe saptanan ürünlerin satış fiyatlarıyla, memleketleri arasındaki fark bütçeden karşılanmakta ise de, ödemeler her zaman süresinde yapılamadığından kuruluşlar finansman güçlükleriyle karşılaşmakta, işletme açıklarının ödenmesinde maliyet yanında belli oranda bir kâr payının eklenmesi düşünülmendiğinden aslında yetersiz olan mali durumlarını oto finansman yoluyla güçlendirme olanakları da ellerinden alınmış olmaktadır. KİT'nin gerçekleştirdiği yatırımlar içindeki öz kaynak oranı gittikçe düşmüştür. KİT, 1968 yılında, yatırımların % 70'ini, 1969'da % 95'ini 1970'de % 35'ini 1971'de % 25'ini ve 1972 yılında ancak % 22'sini özkaynakları ile karşılayabilmıştır. «1970-1975 yılları arasında KİT'lerin kullandıkları toplam kaynaklardaki özkaynak - yabancı oranı giderek özkaynakların aleyhine gelişmiş ve sözkonusu dönem dışında bu oran 1.03 iken 1975 yılında 0.41 olmuştur. Yani modern işletmelerde genellikle öngörülen 1/1 oranındaki özkaynak-yabancı kaynak oranı KİT'inde 1/2 den daha düşük düzeyde olup daha da düşmesi beklenmektedir.» (20)

3. KİT ve Ortakları

KİT, yüksek ücret, yüksek istihdam politikası sonucu etkinliği yitirmesi, mal ve hizmetlerinin özel kesime ucuz satmasının yanında en önemli kaynaklarını ortak edinmek yolu ile ya da kredi olarak özel kesimin hizmetine sunmaktadır.

Kurulan kamu-özel bileşimi ortaklığın, her ortaklıkta olduğu gibi bir nominal (taahhüdü edilen) sermayesi vardır. Bunun ortaklığa öde-

nen kısmı «ödenmiş sermayedir» Çoğu kez, kamu kuruluşu tüm sermaye taahhüdü yerine getirmekte özel ortaklar ise payların tam olarak ödemedirler. Bu durumda özel ortak ya da ortakların % 10 gecikme faizi ödemesi gerekmektedir. Ne var ki, her ortağın kârdan alacağı pay ödediği sermaye oranında değil, taahhüt ettiği orana göre hesaplanır. Gecikme faizinin kar payından az olması yanında özel ortak gerekli miktarda ödemedede bulunmadan karşılıksız kazanç elde edebilmektedir. 1971 verilerine göre, kamu-özel karışımı olan şirketlerin toplam sermayesi 3.5 milyar TL dolayındadır. KİT'in bu toplamda iştirak taahhüdü % 33.4 ödenmiş sermaye içindeki payları % 34.3 dür. 1972'de ise toplam sermaye 4.9 milyar iken, KİT'in bu toplamda iştirak taahhüdü % 28.6 ödenmiş sermaye içindeki payı ise % 31.3 1974'de ise toplam sermaye 6.3 milyar dolayındadır. KİT'nin iştirak taahhüdü %31.3 ödenmiş sermaye payı ise % 32.1 dir. Buradan özel kesime kamu kaynakların karşılıksız aktarılması olgusu ortaya çıkmaktadır. Bu olguya bir kaç örnekle değinelim. 1971 yılında 50 milyon TL, nominal sermaye ile Arçelik'e bir KİT olan Devlet Malzeme Ofisi (DMO) ortak edilmiştir. Şirketin ödenmiş sermayesi 42.5 milyon TL dir. DMO ise taahhüdün tamamını yerine getirmiştir. Ödenmiş sermayedeki payı % 17.5 olmuştur, ne var ki kârdan alacağı pay % 17.5 oranında değil % 15 oranında olacaktır.

Bu durum, Çimento Sanayi ve Yem Sanayi için daha genel bir uygulama niteliğindedir. Yine 1971 verilerine göre nominal sermayesi 6 milyon olan İsparta Yem Fabrikası A.Ş. ne % 15 payla ortak olunmuştur. Ancak ödenmiş sermaye içindeki KİT

payı % 26'ya yaklaşmaktadır. Kârdan alınacak pay ise % 15 olacaktır. % 26 değil. Yine 1972 verisine göre 600 milyon TL sermayeli Ereğli Demir Çelik'teki KİT payı % 51,1 olup ödenmiş sermayedeki payı % 58.5 dir, 1972 yılı karı 229.291.000 TL olmuştur ancak KİT ödenmiş sermayedeki payı oranında değil taahhüt ettiği oranda kârdan pay alabilecektir. Aradaki fark ise yerli-yabancı ortaklara gidecektir. Aynı biçimde, DMO'nun 1971 yılında Arçelik A.Ş.'inden ödenen sermayeler oranında kâr payı olarak 11.2 milyon TL. yerine, taahhüt ettiği sermaye oranında 9.6 milyon TL kar etmiştir. Aradaki fark Koç ve Eli Bursa kardeşlere gitmiştir. Bütün bu örnekler özel kesimin kısmi birödemede bulunmakla kamusal fonlarla yaratılan kaynaklara el koyduğunu göstermektedir. (21)

Daha önemlisi Northern Electric, Ereğli Demir Çelik, Ankara İmar Ltd. Abant ve Bolu çevresi Turizm A.Ş. örneklerinde olduğu gibi ödenmiş sermaye payı içindeki kamu payı % 50'nin üstüne çıksa bile yönetimin özel ellerde bulunmasıdır.

Emperyalizmle bütünleşmiş yerli tekeli sermaye bir yandan kamu kuruluşlarıyla ortaklıklar kurarken, bir yandan da emperyalistlerle olan işbirliğinin kaçınılmaz sonucu olarak emekçi halkların sırtından oluşturulan kamu kaynaklarını yabancı sermaye ile bütünleştirmektedir. Emperyalist tekelerin KİT ile ortaklık kurmalarının nedenleri arasında devlete makina, malzeme ve hammadde isteği ya da devletin başlıca alıcı oluşu rol oynamaktadır. Aşağıdaki tablo KİT ve yabancı sermaye ortaklıklarından bazılarını göstermektedir.

TABLO — 5 : KİT - YABANCI ORTAKLAR

KİT Adı (Hisse)	Ortaklığın Adı	Yabancı Ortaklar (Hisse)
1 — MKEK (% 10)	RCD, Ball Bearing Ltd.	Pakistan

2 — MKEK (% 25)	TOFAŞ	International holding FIAT SPA (% 41,5) (İtalya)
3 — MKEK (% 26) Karabük Demir - Çelik (% 22)	Tüstaş Sınai Tesisleri A.Ş.	Deutsche Industrienglagen G.m.b.H. Friedrich Uhde (Toplam % 35) (Almanya)
4 — TZDK (% 10) MKEK (% 30) T.C. Ziraat Bankası (% 5)	Türk Traktör ve Ziraat Makinaları A.Ş.	Fiat Holding (% 25) (İtalyan)
5 — Sümerbank (% 25.5) T. De. Çe. (% 25.5)	Ereğli Demir Çelik Fab. A.Ş.	Koppers Ass. S.A. (A.B.D.) (% 33.3)
6 — Sümerbank (% 35.7) SEKA (% 3.57) T. De. Çe. (% 3.57)	Mannesmann - Sümerbank Boru Endüstrisi T.A.Ş.	Mannesmann A.G. Mannesmann Export Mannesmann Röhman Röhren Werke A.G. Machinen Fabric Meer A.G. (% 57.14) (Almanya)
7 — Sümerbank (% 40) MKE	BASF Sümerbank Türk Kimya Sanayii A.Ş.	BASF Chemi Werke A.G. (% 60) (Almanya)
8 — Sümerbank Etibank	Mitaş Maden İnşaat T.A.Ş.	Cometürk Cometurk (Fransa)
9 — SEKA (% 10)	Security Papers Ltd.	(Pakistan)
10 — Etibank (% 55)	Elektrometallurji Sanayii A.Ş. (Ferro Krom Tesisleri)	(Fransa)
11 — TEK (% 38)	Türk Kablo A.O.	Oy Nohiz Ab (Fin) Sukhold S.A. (İsviçre) Kniser Alum and Chem. Corp. (A.B.D.) Ramid Pöytüniemi (Fin) (Toplam % 62)
12 — TEK (% 46.7)	AEG - ETİ Elektrik	AEG (Almanya) (% 53.3)
13 — Azot Sanayii T.A.Ş. (% 40)	Akdeniz Gübre Sanayii	Petrochemical Ind. Ltd. (Küveyt)
14 — Azot Sa. (% 15) T. Şeker F. (% 15) TPAO (% 19)	Tümaş Türk Müh. Müt. Müş. A.Ş.	Haldortops and Chemical Engineering (% 40 Danimarka)
15 — Et Bahk (% 11) TMO (% 13) T.C. Ziraat B. (% 17)	Migros Türk A.Ş.	Hochstrasser (% 10 İsviçre)

16 — T. Şeker Fab. A.Ş. (% 22.5)	Tat Konserve San.	Federation of Migros Cooperatives (% 15) İsviçre
17 — T. Şeker Fab. A.Ş.	Dosan Konserve San. ve Tic. A.Ş.	Unilever N.V. (% 20) Hollanda
18 — PTT (% 49)	NETAŞ	Northern Electric Telecommunication Coll. Ltd. (% 51) Kanada
19 — Turizm B. (% 5)	İstanbul Talih Oyunları	Investment Opportunities Ins (% 95) A.B.D.

(Kaynak : Günümüzde Emperyalist Sömürü Mekanizması, T.İ.B. yayınları No : 9 ve 1975 KİT ve İştirak yıllığı. Maliye Bakanlığı, Hazine Genel Md.)

Kamu-özel yabancı sermaye işbir-
çimento gibi temel mallarda satış fi-
yatı hemen hemen maliyete eşit tespit
rsia tekeli sermaye ile ortaklıklar
liği bu sayılanlarla sınırlı değildir.
Madencilikten enerjiye, çimentodan
sigortacılığa kadar birçok alanda
kendini göstermektedir, özel kesimin
bir taraftan kamu kaynaklarından
yararlanırken, diğer taraftan uluslar-
özkaynak oranı gittikçe düşmüştür.
kurması sonucu ortaya çıkan çok yön-
lü ilişkileri bir araştırmacı şöyle ifa-
de etmektedir : «Söz konusu olan,
doğrudan doğruya kar ilişkileri değil,
kamu-özel uluslararası şirketler bü-
tünleşmesinin ortaya çıkardığı sorun-
lar şunlardır. Önce, PTT örneğinde
olduğu gibi, kamu bürokrasisi ile özel
girişim ve dış çıkarlar, özel karlar
için birlikte çalışır duruma gelebil-
mektedir. Kamu kuruluşunu ortak et-
mekle, yerli ve yabancı özel girişim
ek olarak, bürokratik engellerden kur-
tılmakta, devlet ile olan ilişkilerinde
etkinlik sağlamaktadır. Üçüncü bir
nokta, ithalatla ilgilidir. Kamu kuru-

luğu, ithalatını ortak olduğu yabancı
firma ile, ya da yabancı firmamın iş-
birliği yaptığı firmalarla yapmakta-
dır. Bu durum, ithalatta olduğu gibi
yerli ihalelerde de kamu kuruluşları
belli dış çıkarlarla bütünleşmeye gö-
türmektedir.» (22)

Diğer taraftan, Kamu İktisadi
Teşebbüsleri, kuruluş amaçları dışın-
da alanlarda çalışan özel ortaklıklar-
la işbirliğine gitmişlerdir. Arçelik,
Eli Burla ile birlikte Koç'un büro
malzemesi imal edip devlete satmak
için kurdukları bir şirkettir. Bunun
için D.M.O.'da şirkete ortak edilmiş-
tir. Ziraat Bankası'nın 26 milyon TL.
sermayeli Ege Elektrik'e 6.6 milyon
TL ile ortak edilmesi bu yargının di-
ğer ilginç bir örneğidir.

Böylece, özel sektörle yapılan or-
taklıklar aracılığıyla kamusal kaynak-
ların özel kesimin çıkarları doğrultu-
sunda kullanıldığı, sanayileşme süre-
cinin özel kesiminin ve bütünleştiği
uluslararası tekeli sermayenin çı-
karları doğrultusunda yönlendirildiği
gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Notlar :

- (1) «Karma Ekonomi» hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız TİB Aylık Bülteni No : 20 Şubat 1976
- (2) T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, «Kalkınma Planı, Birinci Beş yıl 1963 - 1967» Ankara 1963, s. 525
- (3) İbid s. 61 - 62
- (4) T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, «Kalkınma Planı, İkinci Beş Yıl (1963 - 1972)» Ankara 1967, s. 69
- (5) İbid s. 105
- (6) Ayrıntılı bilgi için 1975 Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve İştirakleri Yılığ'ına bakınız. Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü Ankara 1975
- (7) T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, «DPT, KİT Reformu» Ankara 1972 s. 34
- (8) Korel Göymen, MHP, İDT Yüksek Kademe Yöneticileri Semineri «Türk Karma Ekonomisinde Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Değişen İşlevi ve Payları» Ankara 1976 s. 8
- (9) T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu KİT 1974 Yılı Genel Raporu, Ankara 1977 s. 120
- (10) K. Göymen, a.g.y. s 10
- (11) Vatan 13 Mayıs 1977, «MC Döneminde KİT'lerin Zararı % 25 Arttı»
- (12) GÖRÜŞ. «KİT Ne Kadar Personel Çalıştırıyor» Cilt 5 Sayı 2 İstanbul 1977 Şubat, TUSİAD.
- (13) TİB Aylık Bülteni, Sosyal Sigortalar Kurumu, Sayı 14 s. 12
- (14) Korkut Boratav Gelir Dağılımı, İstanbul 1972 Gerçek Yayınevi s. 132
- (15) DPT KİT Reformu s.39
- (16) Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni Ankara 1971 Bilgi Yayınevi s. 346
- (17) Selahattin Özmen, Türkiye'de ve Dünya'da İktisadi Devlet Teşekkülleri, Ankara 1967 s. 371
- (18) Sadık Baklacioğlu, Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Ankara 1976 s. 177 A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları
- (19) Ömer Faruk Batırel, Kamu Ekonomik Kuruluşlarında Fiyat Politikası İstanbul 1976 İ.İ.T.İ.A. Ekonomi Enstitüsü Yayınları s. 106
- (20) K. Göymen, a.g.y. s. 21
- (21) T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu 1971, 1972, 1974 KİT Genel Raporları,
- (22) Yakup Kepenek, Kamu Ekonomik Kesimi Özel Sektör İlişkileri Özgür İnsan Nisan 1971, Sayı 16 s 38

PAKİSTAN

Pakistan sömürgecilikten yeni Sömürgeciliğe geçiş evresinin tüm özelliklerini gösteren bir ülkedir. Kuruluşunda İngiltere, daha sonraları ABD tarafından çeşitli yöntemlerle (ortak yatırımlar, dış yardım ve borçlar) ülkenin emperyalizmle bütünleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ülke içinde kapitalizmin gelişmesi dış dinamikler tarafından belirlenmiş, bu da kapitalist sınıfın devrimci işlevini yerine getirmeyerek burjuva demokratik devrimi gerçekleştirememesi sonucu getirmiştir. Buna feodizmin yukarıdaki nedenden ötürü tümüyle tasfiye edilememesi de eklenince yeni sömürge düzeninin metropollere bağımlılık temelinde kendini yeniden üretememesi sonucunda ülke sık sık bunahıma girmiştir. Bu gelişmeleri Pakistan'ın kuruluşundan günümüze kadar geçirdiği evrelerle izleyelim.

Pakistan, 1947'den İngiltere egemenliğindeki Hindistan'ın bölünmesiyle, 1948'de Pakistan İslam Cumhuriyeti resmi adıyla kuruldu. Bu bölünmeyi artık bölge üzerindeki egemenliğini kaybetmek üzere olduğunu anlayan İngiltere de destekledi. Aslında, Hint Yarımadasında, İngiliz egemenliğiyle birlikte, «böl ve yönet» siyasetine uygun olarak, Hintlilere birtakım ayrıcalıklar tanınması ve Müslümanların ikinci sınıf vatandaş olması başlamıştı. Hintliler İngiliz egemenliğinden kurtulma çabalarına girince «bağımsız» bir Hint Devleti içinde durumlarının daha iyi olamayacağını düşünen Müslümanlar, Muhammed Ali Cinnah'ın önderliğinde Pakistan'ı kur-

dular. Daha sonra bu önderlik Cinnah'a Kaid-i Azam (Büyük Önder) ünvanını sağladı. (1)

Pakistan coğrafi yönden farklılıklar gösteren ve aralarında kilometrelerce uzaklık bulunan iki ayrı ülkenin tek bir isim altında birleşmesiyle kurulmuştu, denilebilir. Bunlara bir de Hindistan'ın baskıları eklenince Doğu ve Batı Pakistan arasında iletişimin ne kadar güç olduğu ortaya çıkar. Doğu Pakistan kanal bölgesindeki halkın kullandığı suyun kaynağının Hindistan'da olması da büyük sorunlar doğurmuştu. Bu sorunlara çözüm getirmesi beklenen Muhammed Ali Cinnah'ın Eylül 1948'de ölmesi durumu daha da güçleştirdi. Ondan sonra yönetimi eline alan Liyakat Ali Han'ın Hindistan'la ilişkileri düzenlemek amacıyla ılımlı bir politika uygulaması, Hindistan'a cihad açmak isteyen gerici ve yobaz islâmci güçler tarafından öldürülmesine yol açtı. Ekonomik olanaksızlıkların yanısıra 1958'e kadar ki dönemde pek çok defa el değiştiren yönetimin yetersizliği Pakistan'ın çöküşünü hızlandıran nedenlerdendi. Bunların yanında feodal toprak ağalarının baskılarının ülkedeki huzursuzluğu artırması sonucunda 1958 Ekiminde bir askeri darbe ile Muhammed Eyüp Han, yönetimi İskender Mirza'dan devraldı.

Pakistan'da kuruluşundan itibaren egemen üretim biçimi olan feodalizmin tasfiyesi çabalarına, dış kapitalist güçlerin desteğiyle Eyüp döneminde başlandı. Bu dönemde feodal toprak ağalığı özellikle Batı Pakistan'da yaygındı. (2)

TABLO : 1

BATI PAKİSTAN TOPRAK DAĞILIMI

Toprak büyüklüğü (hektar)	Toprak sahipleri (%)	Toprak (%)
2 veya daha az	64.5	15.0
2 — 10	28.5	31.7
10 — 40	5.7	22.4
40 — 200	1.1	15.9
200 veya yukarı	0.1	15.0

KAYNAK : 3

Doğu Pakistan'da ise toprak sahipliği, büyüklüğü 1 - 1.96 hektar arasında olan topraklar üzerinde yoğunlaşıyordu. Toprak büyüklüğü 10 hektarın üstünde olanların oranı oldukça düşüktü, yani orta hatta küçük toprak sahipliği yaygındı. (4)

Doğu ve Batı Pakistan arasındaki yapısal farklılıklar her dönemde görülmektedir. Eyüp Han döneminde de Doğu Pakistan'ın gelişimi için gerekli çaba harcanmadı. Kamu sektöründe artış olmasına rağmen özel sektör yatırımları Batı'nın çok gerisinde kaldı. (1963 - 66'da % 22 Doğu Pakistan, % 78 Batı Pakistan) Yatırımlar da tarıma yönelik oldu..

Pakistan'da özellikle Kore savaşı sırasında ihracat gelirlerinin ve ithalatın hızla yükselmesiyle ekonomik faaliyetlerde endüstriye kayma başladı. Bu arada çok sayıda tüccar ortaya çıktı. Savaşın sonunda ise dış ticaret cazibesini yitirdi. Toprak ağalığı önemini korumakla birlikte, toprak reformu korkusunun da etkisiyle büyük toprak sahipleri arasında sanayi yatırımlarına yönelme yoğunlaştı. Bu arada Doğu Pakistan'da büyük ölçüde artan ticaret gelirlerinin Batı'ya aktarılması sonucu yatırımlarının daha çok Batı Pakistan'da yoğunlaştığını belirtmek gerekiyor. (5)

Tablo : 2

DIŞ TİCARET (milyon Rupî)

Yıllar	İHRACAT			İTHALAT		
	Doğu	Batı	Toplam	Doğu	Batı	Toplam
1949 - 50	628.9	565.2	1.194.1	384.8	1.167.1	1.297.1
1950 - 51	1.211.1	1.342.5	2.553.5	452.9	912.2	1.620.0
1952 - 53	642.5	867.4	1.509.9	366.4	1.017.3	1.383.6
1955 - 56	1.041.3	742.4	1.783.7	360.7	964.4	1.325.1
1958 - 59	860.9	444.4	1.325.3	553.8	1.024.6	1.578.4
1959 - 60	1.079.6	763.1	1.842.7	655.3	1.805.7	2.461.0
1961 - 62	1.300.6	542.9	1.843.0	872.8	2.236.2	3.109.0
1963 - 64	1.208.0	835.0	2.043.0	1.449.0	2.981.0	4.430.0

KAYNAK 6

Doğu Pakistan'ın ticaret gelirleri ve hammadde şeklinde Batı Pakistan'a kaynak sağlaması dış ekonomik

güçler tarafından desteklendi. Yabancı yardım ve borçlar Batı Pakistan'a yönelik oldu.

TABLO : 3 1947 -- 48'den 1960'a yabancı yardım ve borçlar
(crore rupi**)

Yabancı kalkınma yardımı	Doğu	Batı	merkez	Toplam
U.S. Meta yardımı	93.89 (% 17)	335.22 (% 62)	113.03 (% 21)	542.14
	129.00 (% 30)	262.00 (% 64)	18.00 (% 6)	409.00

KAYNAK : 7

xx. 10 milyon rupi

Özel yatırımlar için gerekli kredi 1949'dan başlayarak Pakistan Endüstriyel Finans Kurumu (PIFCO) sağlamaya başladı. 1961'de Pakistan Endüstriyel Gelişme Bankası (IDBP) na dönüştü. 1957'de yarı resmi Endüstriyel Kredi ve Yatırım Kurumu (PICIC) kuruldu. Sermayesinin % 60'ını Pakistanlı özel yatırımcılar, % 40'ını da Uluslararası Finans Kurumu (IFC) ve ABD, İngiltere, Japonya, Batı Almanya'daki özel yatırımcılar sağladı. (8) Her iki kurum da 1960'a kadar tekstil, yiyecek üretimi (şeker) ve Pakistan'daki diğer karlı dallarda yoğunlaştılar. Büyük firmalar bu yolla çok yüksek karlar elde ettiler. Bu kurumlar 1960'ta özel sektöre döviz sağlamaya başladılar. Özellikle PICIC yerli ve yabancı yatırımların birleştirilmesine, dolayısıyla emperyalizmle ortak yatırımın sağlanmasına yardımcı oldu. Emperyalizmin içselleşmesini ve emperyalizmle bütünleşmeyi sağlamak amacıyla metropoller tarafından pek çok azgelişmiş

ülkede bu tip finans kurumları yerleştirilmiştir. (Örneğin Türkiye'de TSKB). Bu kuruluşların Pakistan'daki işlevleri de bu genel politikanın bir uzantısı olarak aynıdır.

Pakistan'da ilk defa 1951'de başlanan Planlama çalışmaları da ülkede dış kaynaklı yatırımlara büyük ağırlık veriyordu. Toplam 3.050 milyon rupi olan yatırımların 1.350 milyonu dış kaynaklardan sağlanıyordu. Ancak hükümet bunalımları nedeniyle Pakistan'da Plan uygulaması 1958'den sonra başladı. 1960-65 dönemindeki II. 5 Yıllık Planda 25.530 milyon rupi tutarındaki yatırımların 11.500 milyonunu özel sektör teşkil ediyordu. Ayrıca İndus Havzası Yerleşme Çalışmaları için ayrılan 2.930 milyon rupinin 400 milyonluk bölümü ortak yatırımlardı. (9)

1959-60'da tüm yatırımların % 30'u dış kaynaklardı, daha sonra bu oran % 40'a yükseldi. 1964-65'de dış kaynaklar 500 milyon doların üstünde idi. (% 30) (10)

TABLO : 4 Askeri olmayan dış yardımlar (milyon dolar)

	1950	1963
U.S.A.	10.6	200.2
Kanada	10.0	12.1
Birleşmiş Milletler	1.3	4.5
Ford Vakfı	—	2.9
Diğer	28.9	225.1

KAYNAK : 11

NOT : Bu tablodaki bazı rakamlar ihmal edilebilecek kadar küçük olduklarından tamamı verilmemiştir.

1959'da Pakistan'da 3000'in üstünde özel firma görüyoruz. Bunlardan sadece 7'si özel endüstriyel malların

1/4'ini ve bütün endüstri mallarının % 7'sini kontrol altında tutuyor. 15 kadar aile banka ve sigortaların hisse senetlerinin 1/3'ine sahip durumda (12)

1948'de Devlet Bankası, 1949'da Milli Banka'nın kurulmasıyla başlayan bankacılık faaliyetleri sonunda 1967'de Pakistan'da 16 yerli, 20 yabancı olmak üzere 36 banka bulunmakta, 9 Hindistan bankası dışındaki diğer

bütün bankalar kapitalist ülkeler tarafından kurulmuştu. Aynı şekilde 1963'de Pakistan'daki 75 Sigorta Şirketi'nin 33'ü yerli, 22'si İngiltere, 8' Hindistan, 5'i U.S.A. kaynaklıdır. Bu şekilde kapitalizm gelişimi sürecinde emperyalist tekellerin ülke içi yatırımları denetleme olanağı artırılmakta ve bunların yerli yatırımcılarla bütünleşmesisağlanmaktadır. (13)

TABLO : 5 1959da ana endüstrilerdeki kontrol dağılımı

Pamuklu dokuma jüt	En büyük		memon	chinioti	Diğerleri
	Tüm firmalar	özel birimler			
Yenebilir yağlar	151	14	4	4	6
Şeker	39	5	2	—	3
	15	4	—	2	—
	27	4	—	—	4

KAYNAK : 14

Bü dönemde, topraktan gelen sermaye birikiminin emperyalizmle bütünleşmesinin ve bütünleşme süreci içinde sermayenin merkezleşmesinin, yoğunlaşmasının hız kazandığını görüyoruz. İthalata karşı büyük firmaların korunması (gümrük duvarları) yüksek tekel karlarını aynı düzeyde tutmayı sağladı.

Pakistan'da daha o dönemde egemen sınıfların yapısını gözden geçiren yerli girişimci sınıfları, toprak sahipleri, asker ve bürokrat kesimleri bir arada görüyoruz. Bu sınıflara dayanarak kurulan Eyüp rejiminin amacı kendi yönetimine yasallık kazandırmak ve özellikle de kitlelerin politize olmasına engel olma. Ancak Eyüp Han'ın istekleri dışında da olsa, daha önce kurulmuş ama etkinlik kazanamamış olan siyasi partiler (çoğu burjuva partileri) 1962 seçim kampanyaları sırasında parti olma işlevlerini yerine getirmeye başladılar. İlerdeki gelişmeleri gözetelebilmek açısından bu partileri incelemek gerekiyor.

Eyüp Han ve taraftarları Pakis-

tan Müslümanlar Birliği'nde (PMB) topladılar. PMB Eyüp yönetiminin sözcülüğünü yapmaktan ve kâğıt üzerinde «ulusal» (yani her iki Pakistan'ı birden temsil etmekten) olmaktan öteye gidemedi.

Cemaatül İslam, Eyüp Han zamanında Batı Pakistan'da örgütlenebildi. Din üzerinde yoğunlaşıyor ve amacını kapitalizm ve özellikle komünizmden uzak kalmak olarak belirliyor.

Ulusal Avami Partisi (UAP), 1957'de hem Doğu, hem de Batı Pakistan'da kitle tabanı sağlayarak kuruldu. Partide «sosyalistler» ve bölgesel özerklik isteyenler, bölgesel özerklik ve antiemperyalist dış politikayı asgari müşterek kabul ederek birleştiler. 1964'den sonra partide bölünmeler başladı. Buna yol açan uluslararası komünist harekete paralel olarak, parti içindeki «sol»cuların da Moskova ve Pekin yanlıları olarak bölünmesiydi. Bu ayrılık pek çok olayla kendini gösterdi. 1964'de Eyüp yönetimine karşı tüm partilerin birleşmesi sırasında Pekin yanlısı grup, Eyüp

Han'ın Çin'le dostluk ilişkilerini sürdürdüğü gerekçesiyle Eyüp'ün yanında yer aldı. 1966'daki 6 Nokta hareketinde muhalefete kaldılar ve 1967 Pakistan Demokratik Hareketi'ni anti-empyralist bulmadıkları için eleştirdiler.

Moskova yanlısı grup, Eyüp Han yönetiminin ekonomi politikasının kapitalizmi geliştirdiğini, ancak feodalizmi de tasfiye edemediğini ileri sürdü. Pakistan'da sosyalist devrimin objektif ve subjektif koşullarının olmadığını, en iyi stratejinin bu koşullara sağlayabilecek antiempyralist, ulusal demokratik bir hükümet kurmak için çalışmak olduğu görüşündeydi.

Pekin yanlısı grup Doğu Pakistan'da, Moskova yanlısı grup Batı Pakistan'da etkin oldu.

Kitle tabanı Doğu Pakistan'da olan **Avami Birliği** 1965'te Hindistan savaşıyla etkinlik kazandı. 1966'da Avami Birliği Başkanı Şeyh Mucibir Rahman 6 Nokta hareketiyle başta Bengal yerli ticaret burjuvazisi olmak üzere, Doğu Pakistan'ın ulusal isteklerini dile getirerek büyük etkinlik kazandı.

Eyüp Han döneminde etkinlik kazanan diğer bir siyasal parti **Pakistan Halk Partisi (PHP)**'dir Bu parti, 1967'de Zülfikar Ali Butto tarafından kuruldu. Bölgesel isteklerden çok, ulusal askeri politika üzerinde yoğunlaştı. «İslam inancımız, demokrasi politikamız, sosyalizm ekonomimiz, tüm güç halkındır.» sloganıyla, Batı Pakistan'da kitleler arasında etkinlik kazandı.

Eyüp döneminde hiçbir parti hem Doğu, hem de Batı Pakistan'da etkinlik gösteremedi. Çünkü Doğu ve Batı Pakistan arasındaki ekonomik eşitsizlikler politik ayrılıkları da beraberinde getiriyordu. 1960'a kadar Doğu Pakistan'ın yıllık gelişme hızının, Batı Pakistan'ınkinin yarısı kadar olması ekonomik eşitsizliği gösterebilecek en iyi örnektir. (15)

Eyüp Han siyasi durumunu korumak için bazı feodal güçleri de egemen güçler arasında tutarken, bir yandan da kapitalist kesimin çıkarlarına hizmet etti. Bu hizmete yönelik olarak uygulanan ekonomi politikası sonunda 1964 seçimlerinde eski elit tabakayı oluştururken toprak aristokrasisi, zamindar (toprak ağaları) ve talukdar (küçük toprak ağaları) yerine kapitalist çiftçiler ortaya çıktı. Pakistan'da kırsal kesimde kapitalizme geçiş özellikle büyük toprak sahiplerinin kapitalistleşmesi şeklinde oldu. 1950'lerden itibaren sanayicilerin % 21'ini eski feodaller meydana getirmektedir. Eyüp Han rejimi feodalizmi tasfiye etmede bir ölçüde başarılı oldu, ancak izlenen politika ezilen geniş halk yığınları arasındaki hoşnutsuzluk yaratılırken, egemen sınıflar arasındaki çelişkileri de derinleştirdi.

Pakistan az gelişmiş ülkelerin ortak özelliğini göstererek, girişimci sınıfların burjuva demokratik devrimini sonuçlandıramayacağını ve dış ekonomik güçlere bağımlılığını ortaya koymuştur. Feodallerin iktidar ortaklığı bir yandan bu sınıfın kırsal kesimindeki denetimine duyulan ihtiyaçtan, diğer yandan burjuvazinin güçsüzlüğünden ötürü tasfiye edilememiştir.

Eyüp yönetimi, içte kapitalist sınıf ve dışarda başta ABD olmak üzere birçok empyralist metropol tarafından desteklendi. Pakistan için ABD'nin önemli ölçüde kaynak sağlaması, Eyüp yönetiminin ekonomi politikasında ABD çıkarları doğrultusunda değişikliklere yol açtı. Örneğin 1964 - 65'de ithalatta dolaysız kontrolün azaltılarak, dolaylı kontrole geçiş yapılması böyle bir değişiklikti. Bu şartlar altında dolaysız kontrolü savunmak ABD'nin yaptığı 100 milyon dolarlık yardımı kaybetme tehlikesini göze almak olurdu.

Pakistan kapitalizminin endüstriyel gelişimi, dış ekonomik güçlerin katkısıyla oldukça hızlı oldu.

TABLO : 6 ANA ENDÜSTRİ GRUPLARINDAKİ GELİŞİM
(crore rupi)

	1947	1955	1959	1964	1959'a göre % artış
Tarımsal ürünlerin basit işlenmesi	21	77	74	105	42
Tekstil ve daha kompleks. işleme jüt	21	152	227	372	64
İhraç malları işlenmesi	0	22	39	56	44
1) Geleneksel	2	27	36	48	33
2) Geleneksel olmayan	1	18	29	89	207
Makina, kimya endüstrisi, kağıt çimento	12	55	98	303	209
Toplam	58	351	503	973	93

Kaynak : 16

Bu gelişimin az sayıda tekelin kontrolünde olduğunu da gözden çıkarmamak gerekiyor. 1959'da endüstriyel varlıkların dağılımı şu şekildeydi;

— Özel Müslüman yatırımcılar % 67

— Özel Hint ve yabancı yatırımcılar % 21.5 (% 13 Hindistan, % 7.5 İngiliz, % 1 Amerikan ve diğerleri)

— Kamu sektörü % 12 (PIDC % 7, hükümet % 5,0)

Özel Müslüman yatırımcılar Batı Pakistan'da toplanmıştı. Bengal Müslümanlarının özel Müslüman yatırımcılar içindeki oranı % 2,5'tu. (17) Gerekli teknik eleman ihtiyacının çoğu dış ülkelerden sağlanıyordu. Özellikle 1960-61'e kadar küçük firmalar ve geleneksel üretim dalları dışında,, % 60 oranında yabancı eleman çalıştırılıyordu. Bu oran 1960'tan sonra biraz azaldı. (18)

Kapitalist ekonominin dış dinamiklerle gelişmesine yardımcı olan Eyüp yönetimi feodallere de bazı ödümler vermeyi ihmal etmedi. 1960'ta her eyalette bir Tarımsal Gelişme Kurumu (ADC) kuruldu. Hükümetin tarım politikası genelde büyük toprak ağaları

ve kapitalist çiftçilere yaradı. Yatırımlar yapmak, teknolojik değişiklikleri izlemek için gerekli sermaye ve krediyi hükümet desteğiyle, sadece bu kesim sağlayabiliyordu. Aslında bu yol, büyük toprak ağalarının kapitalist çiftçilere dönüşmesini de kolaylaştırıyordu. Üretimin giderek makinalaşması ve verimliliğin artması olguları yoksul köylüleri ve tarım işçilerini çok güç durumda bıraktı.

1960'larda giderek artan sermaye birikimi, rekabet olanağı bulamayan küçük tüccar ve zanaatkarların koşullarını da güçleştirdi. (19)

Böylece hem tarım, hem de sanayi kesiminde yönetimden hoşnutsuz yığınların yüksek katılımıyla 1965 Cumhurbaşkanı seçimleri yapıldı. Seçimlerde Eyüp Han Batı Pakistan'da % 73, Doğu'da % 53 oranında başarı sağladı. Ancak bu seçimlerden itibaren kendi gelişimi de engellenen yerli ticaret burjuvazisi önderliğinde Doğu Pakistan, Batı Pakistan tarafından sömürülmesine karşı bölgesel istekler öne sürmeye başladı. Pakistan'ın kuruluşundan beri Doğu Pakistan'ın gelişimine önem verilmemesi ve yönetimin baskıları ezilen halkı biktırmıştı. Ayrıca Doğu Pakistan'dan Batı'ya süre-

li kaynak aktarımı yapılması, özellikle Bengal ticaret burjuvazisini sanayie yönelik yatırım olanaklarından yoksun bırakıyordu. 1965 Hindistan savaşıyla birlikte, Batı Pakistan'dan ithal edilen ihtiyaç maddelerinin fiyatlarının yükselmesiyle ekonomik kriz daha

da derinleşti. Amerika'nın askeri yardımı kesmesi, askeri harcamaları zorunlu kıldı. Savaşın getirdiği sıkıntılar özellikle Doğu Pakistan'da çok etkin oldu. Bunu görmek için 1959-67 döneminde hayat pahalılığının bölgesel gelişimini incelemek yeterlidir.

TABLO : 7 Hayat Pahalılığında Bölgesel Ayrılıklar (1959 - 60)

Yıllar	Doğu	Batı	Yıllar	Doğu	Batı
1959-60	100.0	100.0	1963-64	102.6	106.4
1960-61	102.8	104.8	1964-65	111.3	113.6
1961-62	106.8	104.7	1965-66	122.8	112.0
1962-63	106.2	102.9	1966-67	141.4	124.5

KAYNAK : 20

Bu ekonomik sıkıntıların yanısıra politik baskılar da giderek artmaktaydı. 1962-68 döneminde Doğu Pakistan'ın başında bulunan Abdül Monem Han, Eyüp yönetiminin hizmetinde muhalefete karşı çok sert bir tavır aldı. 1964-65 seçim kampanyaları sırasında Eyüp Han'a karşı birleşen 5 parti (Muhalefetteki Partiler Birliği) Doğu Pakistan'da 500'den fazla siyasi tutuklunun bulunduğunu açıkladı. (21)

Doğu'daki bu gerginlik 1966'da Avami Birliğinin başlattığı 6 Nokta Hareketi ile Doğu Pakistan'ın özerk bir yönetime kavuşması isteklerine dönüştü. Bu istekler şöyle sıralanıyordu:

1) Doğu Pakistan'da parlamenter yolla kurulan bir hükümet eliyle federasyon kurulması,

2) Federal hükümetin sadece savunma ve dış ilişkilerle ilgilenmesi, diğer konuların federe devletin geri kalan kısmında tartışılması;

3) Doğu'dan Batı Pakistan'a kaynak akımının durdurulması, ya da karşılıklı bir hale getirilmesi (Doğu Pakistan için ayrı bir mali politika uygulanması);

4) Merkezi verginin kaldırılması, sadece belirli bir kısım merkezde olmak

şartıyla, verginin federe devletlerde toplanması;

5) Dış ticaret gelirlerinin her iki Pakistan'da ayrı ayrı toplanması;

6) Doğu Pakistan için askeri güç sağlanması;

O zamana kadar daha çok öğrencilerin katıldığı gösterilere artık işçiler, küçük esnaf ve zanaatkarlar da katılmaya başladılar. Polis in sert müdahalesiyle bu gösteriler şiddet olaylarına dönüştü ve sokak çatışmaları başladı. Mucibur Rahman'ın 6 Nokta Hareketiyle birlikte baskı daha da arttı. Haberleşme araçları ve basın sık bir denetim altına alındı. Batı Bengal'den yapılan kitap, film ithalatı yasaklandı. 21 Şubat 1966'da büyük gösteriler düzenlendi. Öğrenci muhalefetinin yükselen potansiyeline karşı Dacca Üniversitesi'ne polis baskınları yapıldı. Millî Öğrenciler Derneği (Üniversitede hükümet partisinin uzantısı niteliğindedi. Vali tarafından desteklendi, üyelerine tabanan sınıf geçme gibi kolaylıklar tabanın genişlemesine yardımcı oldu, ayrıca şiddet eylemleri de korku yarattı.) kuruldu ve derneğin hükümetçe desteklenen üyeleri saldırılarını yoğunlaştırdı.

Mucibur Rahman'ın 6 Nokta Hareketi'ni destekleyen tek muhalif parti Moskova yanlısı UAP oldu. Mayıs 1967'de küçük partiler Eyüp Han yönetimi ve Avami Birliği arasında ılımlı bir yol izlemek üzere Pakistan Demokratik Hareketi'ni başlattılar. 1968'de kurulan Demokratik Hareket Komitesi (DHK), çatısı altında bu partiler Avami Birliği ve Moskova yanlısı UAP bir araya geldiler. Butto'nun Halk Partisi ve Bazani önderliğindeki Pekin yanlısı UAP dışarda kaldı.

Bu dönemde Batı ve Doğu Pakistan'daki kitle hareketlerinin yapısı oldukça farklıdır. Batı Pakistan'da hareketler sadece Eyüp Han yönetimine karşı bir başkaldırı niteliğindedir, Doğu Pakistan, Batı Pakistan'ın sömürsüne son vermek amacıyla ayaklanmıştı. Hareketlerin yoğunlaşmasıyla Eyüp Han daha önce tutuklanan Mucibur Rahman'ı serbest bırakıp, görüşme talebinde bulundu. Eyüp Han'ın yumuşamasıyla Batı Pakistan'da kitle hareketleri duruldu. Doğu'da ise bu yumuşama amaca ulaşmak için ilk adım olarak kabul edildi. Mucibur Rahman serbest bırakılır bırakılmaz Doğu Pakistan için nispi temsil hakkı ve başkentini Doğu'ya kaydırılmasını istedi. Başlangıçta bir burjuva milliyetçiliği niteliğinde gelişen Doğu Pakistan olayları, kısa sürede sömürüyü en çok hisseden endüstri işçilerini, şehirlerdeki diğer emekçi yığınları ve sonra bir ölçüde köylüleri ardından sürükledi.

Daha radikal siyasal örgütlenmelerin (Örneğin Mukti Bakini gerillaları) kitlelerin yükselen bu muhalefetini yönlendirme olasılığı gündeme gelince Doğu Pakistan burjuvazisi (özellikle ticaret burjuvazisi) özerklik konusundaki tutumunu sertleştirdi ve bu kitle hareketlerini kendi ayrılma programı doğrultusunda kullandı.

Hoşnutsuzluğun bu dereceye ulaşması sonucunda 1969 Mart'ında ordu yönetime el koydu ve ilan edilen sıkı yönetimle Eyüp Han görevden alınıp, yerine Yahya Han getirildi. Amu bu

değişiklik hiç bir şekilde geniş halk yığınlarının lehine olmadı, tersine iktidardaki bu nöbet değişimiyle hükümetin Batı Pakistan egemen sınıflarına sağladığı desteğin sürekliliği sağlandı. Yahya Han, Eyüp Han'dan daha ılımlı davranarak egemen sınıflar lehine halkın gücünü kırmak istedi. Sivil parlamenter rejime geçiş için seçimler yoluyla Millî Meclis ve Eyalet Meclislerini kurmaya yöneldi. 1970'de 9 partinin katıldığı seçimler yapıldı. Ancak seçimlerin amacı halkın mücadelesini saptırmak olduğundan, sorunlara bir çözüm getiremedi. Zaten Yahya Han Batı Pakistan egemen sınıfları aleyhindeki bir partinin Meclis'te kesin çoğunluğu sağlaması halinde Müdahale etmek hakkına sahipti. Seçimleri boykot eden tek parti Bazani'nin önderliğindeki Pekin yanlısı UAP oldu.

Seçimler sonunda Avami birliği 300 sandalyeden 160'ını elde etti. Bunların hepsi de Doğu Pakistan'dan kazanıldı. (Toplam 162 sandalye) Butto önderliğindeki PHP ise başta Pencab ve Sind eyaletleri olmak üzere Batı Pakistan'da güçlüydü ve 81 sandalye kazandı.

Mucibur Rahman bu üstünlüğünü Doğu Pakistan isteklerini tekrarlamak için kullandı, ancak Butto'nun kesin muhalefetiyle karşılaştı. Doğu Pakistan'ın özerkliğine kavuşması, Batı Pakistan ticaret ve sanayi burjuvazisi için büyük bir kayıptı.

Bu arada Yahya Han müdahale hakkını kullanarak, 1 Mart 1971'deki Millî Kongre'yi iptal etti. Muçib diğer partiler ve ordu tarafından büyük bir baskı altına alındı. Avami Birliği'nin askeri baskı ve rejime karşı halkı örgütlemeye çalışması özellikle Dacca'da halk ve polis arasında şiddetli çatışmalara yol açtı. Yahya Han ve Mucibur Rahman arasındaki görüşmelerden sonra Doğu Pakistan'ın 6 Nokta temelüne dayalı özyönetimi kabul edildi. Kapitalist sınıfın akıllı temsilcisi Butto bu çözüme karşı çıktı ve Yahya Han'a da kararından dönmesi için baskı yapıldı. Sonunda egemen sınıfların des-

teğiyle Butto galip geldi ve Yahya Han'ın emriyle Pakistan ordusu 25 Mart 1971'de Dacca Üniversitesi'ne, Doğu Pakistan polis karakollarına, Avami Birliği yayın organlarına saldırdı. Çok sayıda sivil vatandaş öldürüldü. Mucibur Rahman tutuklandı. Batı Pakistan, Doğu Pakistan'ı elden çıkarmamak için bütün gücünü ortaya koydu. Ancak çıkarları Pakistan burjuvazisiyle çatışan Hint burjuvazisinin Doğu Pakistan'daki güçlerle birlikte Batı Pakistan'a saldırması Batı Pakistan'ı çok güç duruma soktu. Hindistan Batı Pakistan harp gemilerine Hint Okyanusu'nda abluka uyguladı. Pakistan kurulurken İngiltere'nin Hindistan'a yaptığı gibi, bu sefer de ABD Batı Pakistan'a yardım etmedi. Bu şartlar altında Batı Pakistan'ın savaşa devam etmesi olanaksızdı. Nitekim 26 Mart 1971'de Doğu Pakistan'ın Bangladeş adıyla Batı Pakistan'dan ayrıldığı resmen açıklandı. (22)

Bu ayrılık Pakistan'a çok pahalıya mal oldu. Savaşın ve Doğu Pakistan'ın ayrılışının getirdiği ekonomik bunalımlar ve kitlelerdeki ruhsal çöküntü hemen çözülmesi gereken sorunlardı. Bu arada Avami Birliği'nin kapatılmasıyla, Butto çoğunluk partisi olarak yönetimin kendisine devredilmesini istedi. Gittikçe derinleşen bunalıma çözüm getiremeyeşi Pakistan egemen sınıflarını bu isteği kabul etmek zorunda bıraktı. Yahya Han istifa ederek yönetimi Butto'ya devretti. (Yunanistan'da da benzer bir uygulama Kıbrıs bunalımı sırasında görülmüştür. Gizlikis cuntası içine düştüğü çıkmazdan kurtulamayınca sağcı Karamanlis'i başbakanlığa getirmişti.)

Sind'li büyük bir toprak sahibi olan Butto'nun partisi PHP yeni sömürge tipi bir sosyal-demokrasi programına sahiptir. Feodalizmin tasfiyesine, bunu sağlamak için bir adım olarak ta büyük toprak sahiplerinin kapitalistleştirilmesine yönelik olan bu program, kitlelerin desteğini kaybetmek için birtakım «reform»lar da öneriyordu.

Böyle bir programla Butto yönetimi pek çok farklı gücü bir araya getirdi. Parti, bünyesinde toprak ağaları, orta ve küçük burjuvazi, köylüler, işçiler gibi karşıt güçleri topladı.

Doğu Pakistan'ın ayrılması askeri harcamalar ve pazar sorununu da beraberinde getirerek Pakistan'a büyük zorluklar çıkardığı için Butto döneminde de kapitalist ekonomiyi canlandırma ve dış sermaye desteği sağlamak yolu seçildi. Bu yüzden 1965 Hindistan savaşı sırasında ABD'ye karşı sert bir tavır takınan Butto, 1971'de Pakistan'ın bölünmesi sırasında eski tutumunu sürdüren ABD'ye tepki göstermedi. (23) İktidarı sırasında yabancı yatırımların artırılması için büyük çaba harcadı. 1976 Yabancı Özel Yatırım Talimatnamesi ulusal ekonomik gelişme hedeflerine uymak şartıyla proje seçiminde maksimum özgürlük, aşınma tahsisatı, koruma tarifesi de dahil olmak üzere pek çok teşvik edici ve garanti verici madde taşıyordu. (24)

Kırsal kesimde alınan tedbirler (örneğin buğday fiyatlarının 20 rupiden 40 rupinin üzerine çıkarılması gibi fiyat artışları) büyük toprak sahiplerini koruyucu nitelikte oldu. Köylü ve ücretlilerin gelirlerinde aynı oranda artış olmadığı için sıkıntıyı çeken gene bu kesim oldu. (25) Butto'nun iktidara geldiğinde hemen yapılacağı söylediği toprak reformunun gecikmesi büyük toprak sahiplerine gerekli tedbirleri almalarına yetecek zamanı sağladı. Böylece pek az topraksız köylü toprağa kavuştu. Sadece 1972'de vergi sisteminin gelire göre ayarlanması yoksul köylüye yaradı. Bu durum büyük toprak ağalarını sinirlendirirken ticaret ve sanayi burjuvazisine vergi uygulama çabaları, lüks tüketim malları imal ve ithalatının kısıtlanması ve kredilerin tekeller dışındaki yatırımcılara da verilmesi tekeli kapitalistleri de Butto yönetiminin karşısına getirdi. Bu arada işçilere de vaatlerini yerine getiremeyen ve onları işverenlere hoşgörülü davranmaya çağırın Butto bu

sınıfın desteğini bir ölçüde kaybetti. Otoritenin merkezleşmesi ve merkezi büroksinin gücünün azalması, bürokrat kesim arasında hoşnutsuzluğa yol açtı. (26)

Butto yönetimi ülke içinde bu gelişmelere yol açarken, dışarda kapitalist ülkelerle ilişkiler sürdürüldü. Örneğin Pakistan ithalatının büyük bir çoğunluğunu gelişmiş kapitalist ülkelere yapmaktadır.

TABLO : 8

İTHALAT (Milyon Dolar)

	1970	1971	1972	1973	1974
U.S	313.31	227.18	143.46	249.72	401.68
Japonya	119.95	96.49	60.23	86.55	170.09
Batı Almanya	115.93	81.66	63.05	82.38	145.77
İngiltere	119.90	102.79	60.63	72.28	114.37
Kanada	45.80	34.57	5.71	20.26	52.26
TOPLAM	1101.95	915.96	666.29	973.95	1737.01

KAYNAK : 27

NOT : Sadece ithalattaki payları en fazla olan ülkeler alınmıştır.

Pakistan'ın gelişmiş ülkelere ihracatı 378.97 milyon dolar iken bu ülkelerden ithalatı 1093.53 milyon dolardır. (1974'de) 1974-75 döneminde dış ticaret açışı 6.143, 1975-76'da 7.610 milyon rupi olmuştur. Toplam dış borçlar 1976 Haziran sonu için 5.600 milyon dolar tahmin edilmektedir. Bu borçlar ve Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası ve kapitalist ülkeler tarafından yapılan yardımlar Pakistan'ın dış güçlere bağımlılığını giderek artırmaktadır. (28)

Kısacası Butto yönetimi bir yandan egemen sınıflar içindeki çelişkiyi, diğer yandan egemen sınıflarla emekçi sınıflar arasındaki çelişkiyi derinleştirdi. Pakistan'da 1977 seçim kampanyalarına bu hava içinde girildi. Ama son genel seçimler emekçi yığınlar egemen sınıflar arasındaki çelişkilerin değil, egemen sınıflar içi çelişkilerin çözümünü amaçlıyordu. Butto çeşitli kesimlerde yarattığı hoşnutsuzluğun farkında olduğu için muhalefete şiddetli baskı yasaları uygulamaya başladı. Daha önce Doğu Pakistan'a karşı kullanılmış olan Basın ve Yayın Özgürlükleri Yasası'nı uygulayarak pek çok muhalefet liderini tutuklattı. Bu olay-

lar dolayısıyla seçimlere kurtarıcı gözüle bakılması, 9 Muhalefet partisinin Pakistan Ulusal İttifakı (PUİ) adıyla birleşmesine yol açtı. Bu muhalefet Butto'ya karşı oldukça gerici ve bağnaz bir birleşmeyi ve seçim kampanyaları sırasında tutarlı bir çalışma yapamadı. Sadece Butto'dan basın ve yayın özgürlüğü, ordu tarafından uygulanan açık baskı yöntemlerine son verilmesi ve tutuklu muhalefet liderlerinin serbest bırakılması isteklerinde bulundu, bu istekler yerine getirilmedi. (29)

7 Mart 1977'de yapılan seçimlere yaklaşık 30 milyon seçmen katıldı. Olaylı geçen seçimlerde PHP, 2/3 çoğunluğu rahatlıkla sağladı. Böyle bir yenilgiyi beklemeyen muhalefet seçimlerin hileli olduğunu öne sürdü. (30) Daha sonraki bölgesel Seçimler muhalefet tarafından boykot edildi ve seçimlerin tekrarı, Butto'nun istifası ve hapisteki muhalefet liderlerinin serbest bırakılması istendi. Aslında normal şartlarda bile yapılırsa muhalefetin seçimleri kazanması oldukça şüpheliydi. Ancak egemen sınıflarla emekçiler arasındaki ve egemen sınıflar içindeki çelişkileri fırsat bilerek PHP'ni zayıflatmaya çalışan, bu arada ülkedeki huzursuzluğun artmasının

bir darbeye yol açabileceğini düşünen muhalefet, Butto'nun verdiği tüm tavizlere rağmen direndi. Seçimlerden sonra çıkan olaylarda yüzlerce kişi öldü. Nihayet 5 Temmuz 1977'de Ziya-ül Hak önderliğinde yapılan askeri darbe muhalefetin tahminlerini doğruladı. Butto ve diğer PHP liderlerinin tutuklanması, şeriat kanunları niteliğinde uygulamalar getirilmesi bu darbenin muhalefetin yararına olduğu izlenimini uyandırdı. Ancak tekrarlanacak olan seçimleri Butto'nun kazanması olasılığının yüksek oluşu ve bu gerçekleşince de muhalefetin aynı gerekçelerle karşı koyamayacağı düşünülürse darbenin amacının dolaylı bir yoldan da olsa Butto'yu destek-

lemek olabileceği ortaya çıkar. Tekrarlanacak seçimleri Butto'nun kazanması dışında bir olasılık, zayıf olmakla birlikte PUI'nin kazanmasıdır. Bu durumda PUI'nin güçsüzlüğü yüzünden bir süre sonra ülkenin bunalıma girmesi ve tekrar bir askeri darbenin gündeme gelmesi beklenebilir. Seçimlerin tekrarlanmaması ve ordunun yönetimde kalması da mümkün. Ne yünden bakılırsa bakılsın bu durumdan zarar görecektir kesim ezilen halk yığınları, özellikle de emekçi kitleler olacaktır. Pakistan'ın kurtuluşu ancak devrimci solun toparlanması ve kitlelerin gittikçe artan potansiyeline sahip çıkarak, onları yönlendirmesiyle mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

- 1) Dr. Doğu Ergil (Pakistan Bunalımı) *Milliyet*, 7 Haziran 1977
- 2) Rounaq Jahan, *Pakistan: Failure in National Integration*, Colombia University Press, 1972. s. 15
- 3) Jahan, a.g.e. s. 15'den West Pakistan, Land Reforms Commission Report, 1959
- 4) a.g.e s. 19'dan Pakistan Ministry of Food And Agriculture, Agricultural Census Organization, Pakistan Census of Agriculture, East Pakistan, Vol. 1, Table 3.
- 5) Gustav F. Papanek, *Pakistan's Development, Social Goals and Private Incentives*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1967, s. 33-55
- 6) J. Russell Andrus, Azizali F. Mohammed, *Trade, Finance, and Development in Pakistan*, Stanford University Press, Stanford, California, 1966 s. 26, Tablo 2
- 7) Jahan, a.g.e, s. 35'den Tablo II. 18
- 8) *RCD, Manual on Banking*, RCD Secretariat Tehran, Iran, 1969, s. 177
- 9) Andrus and Mohammed, a.g.e, s. 263'den Tablo 47
- 10) Papanek, a.g.e, s. 220
- 11) Andrus and Mohammed, a.g.e, s. 64'den, Aid Operations Reports/Colombo Plan Reports/ Economic Survey 1963 - 64 Govt of Pakistan

- 12) Papanek, a.g.e, s. 67-68
- 13) RCD, **Manual on Banking**, s. 213
- 14) Papanek, a.g.e, s. 69'dan Tablo 17
- 15) Jahan, a.g.e, s. 127-142
- 16) Papanek, a.g.e, s. 61'den Tablo 14
- 17) Jahan, a.g.e, s. 27'den Tablo II. 12
- 18) Papanek, a.g.e, s. 57
- 19) Doğu Ergil, a.g.e, 11 Haziran 1977
- 20) Jahan, a.g.e. s. 215'den Pakistan, Ministry of Economic Affairs, Central Statistical Office, **Twenty Years of Pakistan in Statistics, 1947-67** s. 198
- 21) a.g.e. s. 161'den The Dacca Times, Jan. 8-15 1965
- 22) a.g.e s. 190-198
- 23) Doğu Ergil, a.g.e, 13 Haziran 1977
- 24) Barclays, **Country Reports**, 19 Temmuz 1976 DC 1
- 25) Ahwar H. Syed, (Pakistan in 1976: Business as Usual), **Asian Survey**, 1976 s. 186
- 26) Doğu Ergil, a.g.e, 13 Haziran 1977
- 27) International Bank for Reconstruction and Development **Annual 1970-74 International Monetary Fund-Direction of Trade** s. 564
- 28) Barclays, a.g.e
- 29) Doğu Ergil, a.g.e, 14 Haziran 1977
- 30) **Politika**, 8-9 Mart 1977

TÜSTAV

TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ YAYINLARI

(Mevcut Olanlar)

- No : 9 GÜNÜMÜZDE EMPERYALİST SÖMÜRÜ
MEKANİZMASI (7,5 TL.)
- No : 12 YURT DIŞINDAKİ İŞÇİLER ve SORUNLARI (7,5 TL.)
- No : 14 SINIFLI TOPLUM, DEVLET ve VERGİLER (7,5 TL.)
- No : 16 TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI ve MÜCADELELERİ
TARİHİ (320 Sf. 20 TL.)
- No : 17 1976'DA TÜRKİYE EKONOMİSİ (10 TL.)
- No : 18 EMPERYALİZMİN ÇUKUROVAYA GİRİŞİ (88 s. 10 TL.)

YENİ YAYINLAR

- No : 19 TÜRKİYE EKONOMİSİNE YÖN VEREN
HOLDİNGLER (Çıkıyor)

Resimli Eğitim Dizisi

- No : 9 EMPERYALİZM (Çıkıyor)
- No : 10 EKONOMİK DEMOKRATİK MÜCADELE (40 s. 4 TL.)
- No : 11 TOPLU SÖZLEŞMELER (Çıkıyor)
- No : 12 DEVRİMCİ SENDİKACILIK (Çıkıyor)

T. I. B. ARAŐTIRMASI

TÜRKİYE
İŞÇİ SINIFI
ve
MÜCADELELERİ TARİHİ

337 Sayfa, 20.— TL.

Gön : TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ
AYLIK BÜLTENİ
Karanfil Sok, 14/10 Kızılay - Ankara

ADRES :